

28.09.2026

TOPISHMOQ VA TEZ AYTISHLAR VOSITASIDA BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING BADIY-IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

M.J.Jo‘raboyeva

NamDPI mustaqil tadqiqotchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23256107>

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda bolalar folklorining topishmoq va tez aytish janrlaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Topishmoqlarning o‘quvchilarda kuzatuvchanlik, obrazli tafakkur, qiyoslash, tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi, tez aytishlarning esa nutqiy faollik, talaffuz aniqligi, eshitish diqqati, so‘z boyligi va ijodiy ifodalash qobiliyatlarini shakllantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, folklor namunalarini oddiy yodlash yoki qayta aytish bilan cheklanmasdan, ularni ijodiy topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish zarurligi asoslangan. Topishmoq tuzish, tez aytish yaratish, obrazni tasvirlash, yangi vaziyat hosil qilish kabi topshiriqlarning o‘quvchi badiiy-ijodiy faoliyatini faollashtirishdagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: bolalar folklori, topishmoq, tez aytish, boshlang‘ich ta’lim, badiiy-ijodiy qobiliyat, ijodiy tafakkur, obrazli tafakkur, nutqiy faollik, ijodiy topshiriq.

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim oldida turgan muhim vazifalardan biri o‘quvchilarning nafaqat bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish, balki ularning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi, tasavvuri va badiiy-estetik didini rivojlantirishdan iborat. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning obrazli tafakkurga moyilligi, yangilikka qiziqishi, savol berishga va mustaqil faoliyatga intilishi ta’lim jarayonini ijodiy tashkil etish uchun muhim pedagogik imkoniyat yaratadi.

Bunday sharoitda xalq og‘zaki ijodining o‘quvchilar yoshiga mos namunalaridan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Bolalar folklori o‘zining sodda, obrazli, qiziqarli va tarbiyaviy mazmuni bilan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining idroki va tafakkuriga yaqin turadi. Ertak, maqol, topishmoq, tez aytish, sanama, qo‘shiq va boshqa folklor janrlari orqali o‘quvchi xalqning ma’naviy tajribasi bilan tanishish bilan bir qatorda, turli xil fikrlash va ijodiy faoliyat shakllariga jalb etiladi.

O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodining janriy tarkibi va badiiy xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlarda folklor namunalarining yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati alohida qayd etiladi. Xususan, topishmoq va tez aytish kabi kichik folklor janrlari o‘zining ixchamligi, obrazlilik va o‘yin xarakteriga egaligi bilan bolalar ta’limida samarali foydalanish imkonini beradi.

Badiiy-ijodiy qobiliyat tushunchasi o‘quvchining borliqni obrazli idrok etishi, tasavvur qilishi, o‘z fikrini badiiy vositalar orqali ifodalashi hamda mavjud namuna asosida yangi mazmun yoki shakl yaratishi bilan bog‘liq. Boshlang‘ich sinfda mazkur qobiliyatlarni rivojlantirish jarayoni o‘quvchining yosh va individual xususiyatlariga mos, qiziqarli hamda faoliyatga yo‘naltirilgan vositalarni talab qiladi.

Topishmoqlar aynan shunday vositalardan biridir. Topishmoqning mazmunida predmet yoki hodisaning nomi bevosita aytilmaydi. Uning ayrim belgilari, vazifasi, shakli, rangi yoki harakati obrazli ifodalar orqali beriladi. O‘quvchi esa ushbu belgilarni tahlil qilib, ular asosida

28.09.2026

javobni aniqlaydi. Demak, topishmoq bilan ishlash jarayonida o‘quvchi tayyor axborotni qabul qiluvchi emas, balki ma’lumotlarni birlashtirib, xulosa chiqaruvchi faol subyektg aylanadi.

Masalan, o‘qituvchi:

“O‘zi kichkina,

Ishi katta,

Qishda-yozda

Uyda yotar” kabi topishmoqni taqdim etganda, o‘quvchi uning mazmunidagi belgilarni ajratib, turli taxminlarni ilgari suradi. Bunda faqat to‘g‘ri javobni topishning o‘zi emas, balki “Nima uchun shunday deb o‘ylading?”, “Qaysi belgiga asoslanding?”, “Boshqa javob bo‘lishi mumkinmi?” kabi savollar orqali fikrlash jarayonini izohlash muhimdir.

Topishmoq asosidagi ijodiy faoliyatni yanada rivojlantirish uchun o‘quvchiga tayyor topishmoqni yechishdan tashqari, o‘z topishmog‘ini tuzish vazifasini berish mumkin. Masalan, o‘quvchi biror predmetni tanlaydi, uning 3–4 ta belgisini aniqlaydi va ushbu belgilarni obrazli ifodalab, yangi topishmoq yaratadi. Bunday topshiriq o‘quvchini kuzatish, belgini tanlash, umumlashtirish va uni badiiy shaklda ifodalashga o‘rgatadi.

Shu jihatdan topishmoq bilan ishlash jarayonini quyidagi ketma-ketlikda tashkil etish mumkin:

kuzatish → belgilarni aniqlash → qiyoslash → taxmin qilish → javobni asoslash → yangi topishmoq yaratish.

Mazkur ketma-ketlik o‘quvchining oddiy reproduktiv faoliyatdan ijodiy faoliyatga bosqichma-bosqich o‘tishini ta’minlaydi.

Tez aytishlar ham bolalar folklorining o‘ziga xos janrlaridan bo‘lib, boshlang‘ich ta’limda nutqiy rivojlanish bilan bir qatorda ijodiy faoliyatni tashkil etish uchun imkoniyat beradi. Tez aytishlarning asosiy xususiyati ma’lum tovush va so‘zlarning takroriy qo‘llanishi orqali talaffuzni mashq qildirishdan iborat. Biroq ularning pedagogik imkoniyatini faqat talaffuzni to‘g‘rilash bilan chegaralash maqsadga muvofiq emas.

Tez aytishlar asosida o‘quvchilarning so‘z boyligini kengaytirish, tovushlarni farqlash, so‘zlarni turli ohangda talaffuz qilish, mazmunli gaplar tuzish va yangi matn yaratishga yo‘naltirilgan topshiriqlarni ham tashkil etish mumkin.

Masalan:

“Bir tup tut, tutning tagida bir tup turp.”

tez aytishi bilan ishlashda o‘quvchilarga quyidagi topshiriqlarni berish mumkin:

1. Tez aytishda takrorlangan tovushlarni aniqlang.
2. Shu tovush ishtirokidagi boshqa so‘zlarni toping.
3. Topilgan so‘zlardan gaplar tuzing.
4. “Tut” va “turp” so‘zlari ishtirokida kichik matn yarating.
5. Shu mazmunga yaqin o‘z tez aytishingizni tuzing.

Bunday topshiriqlar natijasida tez aytish faqat talaffuz mashqi bo‘lib qolmay, o‘quvchining ijodiy fikrlashi va badiiy ifodalash qobiliyatini rivojlantiruvchi vositaga aylanadi.

Topishmoq va tez aytishlarning yana bir muhim jihati ularni boshqa faoliyat turlari bilan integratsiyalash imkoniyatidir. Masalan, topishmoq javobini rasm orqali tasvirlash, uning asosida kichik hikoya tuzish, tez aytish mazmuniga mos sahna ko‘rinishi yaratish, folklor namunasidagi qahramon yoki predmetga badiiy tavsif berish o‘quvchining turli qobiliyatlarini bir vaqtda faollashtiradi.

Bunda o‘quvchi faoliyati quyidagi yo‘nalishda tashkil etilishi mumkin:

28.09.2026

folklor namunasi → anglash → ijodiy talqin → badiiy ifoda → ijodiy mahsulot.

Masalan, topishmoqning javobi “quyosh” bo’lsa, o’quvchiga “Quyosh nomidan gapiring”, “Quyosh haqida to’rt qatorli she’r tuzing”, “Quyoshni ertak qahramoniga aylantiring” kabi topshiriqlar berish mumkin. Bu vazifalarning har biri bitta folklor namunasidan kelib chiqib, o’quvchining yangi badiiy mazmun yaratishini talab qiladi.

Shuningdek, topishmoq va tez aytishlardan foydalanishda o’quvchilarning yosh xususiyatlari hisobga olinishi lozim. 1-sinfda qisqa va sodda topishmoqlar, talaffuzi oson tez aytishlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo’lsa, 3–4-sinflarda mazmunan murakkabroq, bir nechta javobni taxmin qilish imkonini beradigan topishmoqlar va murakkab fonetik tuzilishga ega tez aytishlardan foydalanish mumkin.

Bunday differensial yondashuv o’quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish bilan birga, badiiy-ijodiy qobiliyatlarning bosqichma-bosqich rivojlanishini ta’minlaydi.

Topishmoq va tez aytishlar asosidagi ijodiy faoliyatda o’qituvchining roli ham muhim. O’qituvchi o’quvchi tomonidan yaratilgan har bir ijodiy mahsulotni faqat “to’g’ri” yoki “noto’g’ri” mezonida baholamasligi, balki uning mustaqilligi, obrazlilik, o’ziga xosligi va fikrini asoslay olishiga ham e’tibor qaratishi lozim. Bu o’quvchida ijodiy faoliyatga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Shuningdek, o’quvchilar tomonidan yaratilgan topishmoq, tez aytish, kichik hikoya yoki badiiy tasvirlarni sinfda taqdim etish, o’zaro fikr almashish va ijodiy ishlarni muhokama qilish ham muhim. Bunda o’quvchi nafaqat yaratadi, balki boshqa o’quvchilarning ijodiy ishlarini tinglash, taqqoslash va o’z faoliyatiga baho berishni ham o’rganadi.

Xulosa qilib aytganda, topishmoq va tez aytishlar boshlang’ich sinf o’quvchilarining badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun katta pedagogik imkoniyatga ega bo’lgan folklor janrlaridir. Topishmoqlar o’quvchilarning kuzatuvchanligi, obrazli va mantiqiy tafakkurini, qiyoslash va xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilsa, tez aytishlar nutqiy faollik, talaffuz aniqligi, eshitish diqqati va so’z bilan ishlash ko’nikmalarini kuchaytiradi.

Ularning pedagogik samaradorligi, avvalo, folklor namunalarini qanday metodik maqsadda qo’llashga bog’liq. Agar o’quvchi faqat tayyor topishmoqning javobini topish yoki tez aytishni yodlash bilan cheklansa, uning ijodiy imkoniyatlaridan to’liq foydalanilmaydi. Shu sababli topishmoq tuzish, tez aytish yaratish, obrazni tasvirlash, mazmunni davom ettirish, yangi vaziyat yaratish va folklor namunasini boshqa badiiy faoliyatga aylantirish kabi topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Demak, topishmoq va tez aytishlarni boshlang’ich ta’lim jarayoniga maqsadli va tizimli integratsiya qilish o’quvchilarning badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning muhim pedagogik shartlaridan biri sifatida namoyon bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Eshchanova G. Bolalar folklori. – Toshkent: Metodist nashriyoti, 2025. – 168 b.
2. Jumanov L.N. Boshlang’ich sinf o’quvchilarini xalq og’zaki ijodi vositasida estetik tarbiyalash tizimi // Pedagogik mahorat. – Buxoro, 2023. – №5. – B. 112–117.
3. Pirmatova O.S. Boshlang’ich sinflarda topishmoqlarni o’rgatish metodikasi // Maktabgacha va maktab ta’limi. – 2026. – 4-jild, 9-son. – B. 33–36.
4. Jo’raboieva M.J. Bolalar folklori asosida boshlang’ich sinf o’quvchilarining badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik zaruriyati // Maktabgacha va maktab ta’limi. – 2026. – 4-jild, 6-son. – B. 222–227.

28.09.2026

5.Suyunova M.A. qizi. Boshlang‘ich sinflarda maqol va topishmoqlarni o‘rgatish orqali o‘quvchilar nutqini rivojlantirish // Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – 2-jild, 17-son (Special). – B. 840–844.